

УДК 329.8:316.75 (477)

Примуш М.В., ДонНУ

СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ З ПОЗИЦІЇ ІДЕОЛОГІЇ ТА ПОЛІТИЧНОГО УТОПІЗМУ

Представлене дослідження з'ясовує специфіку теоретичного виміру сучасного українського націоналізму. Задля комплексного вивчення названого явища автором пропонується теоретико-методологічне співставлення категорій «ідеологія» та «утопізм». Окрема увага привертається до вирішення дискусійного питання щодо визначення українського націоналізму як політичної ідеології і політичної утопії. В дослідженні доводиться, що український націоналізм як політичний феномен явище виключно радикальне й утопічне. Встановлюється, що у нинішньому ідейно-політичному та культурному вимірі український націоналізм не виробляє символи й принципи «об'єднаної нації», й тому вони залишаються об'єктом політичного популізму. В дослідженні на теоретичному рівні розроблено детермінанти таких категорій як «ідеологія» та «політична утопія».

Ключові слова: націоналізм, національна ідея, політична утопія, політичний міф, політична ідеологія.

Однією з ключових ознак діяльності та критеріїв класифікації політичних партій залишається політична ідеологія. На думку американського соціолога Н. Смелзера, ідеологія це - основа теоретичного знання та діяльності політичних партій (утверджує цінності, установки й факти), що виконує наступні функції: по-перше, знімає соціальну напругу, яка виникає під час соціально-політичних процесів й веде до значних розбіжностей між реальним та бажаним; по-друге, ідеологія в залежності від свого спрямування може або захищати певний стан (консервативні та ліберальні) або його скасовувати (радикальні ідеології), й нарешті, по-третє, ідеології надають сенс та аргументацію певним видам діяльності людей (наприклад, виправдовує соціально-політичні негаразди) [1, с.67]. У свою чергу, Е. Фромм надає ідеології символічно-філософського сенсу визначаючи її як «потреби публіці, які задовольняють очікування кожної людини полегшити докори совісті вірою в те, що вона діє заради чогось, напевне – доброго і бажаного» [2, с.332].

Названі підходи до політичної ідеології є класичними, а це означає, що такий її різновид як націоналізм ніби можна поставити поряд з лібералізмом, консерватизмом, соціал-демократією, соціалізмом та комунізмом. Натомість, науковці західної (К. Мангейм) та вітчизняної наукової думки (І. Кресіна) проти такої позиції, що націоналізм взагалі й український зокрема, у реальному житті та історичній практиці являє собою радикальний рух, що має під собою підґрунтя насильства, домінування одних націй на іншими тощо [3, с. 190]. Тобто, вивчення націоналізму проходить у контексті з такими його радикальними проявами як фашизм, реакціонізм, шовінізм. Що на наш погляд є помилковим, оскільки націоналізм, як і інші політичні ідеології, виходить з політичної міфології й має власну систему цінностей, поглядів та суспільно-політичних орієнтацій які не можна розглядати однобічно.

Отже, актуальність дослідження полягає в тому, що незважаючи на гострі прояви націоналізму у вигляді Другої Світової Війни, появи рухів у XIX-XX ст. за незалежність країн Африки та Азії, розпад Радянського Союзу на низьку національних держав, поява на політичній карті світу Чорногорії, Косово, Абхазії, цей феномен є набагато глибшим й складнішим структурним елементом політичного міфу й потребує додаткового вивчення. Відомий англійський науковець Ентоні Сміт розуміє під націоналізмом символічний, культурний, соціальний та ідеологічний феномен [4, с.121]. На наш погляд, націоналізм це також один із різновидів утопії, яка за К. Мангеймом утворює соціально-історичні ідеали (побудова національної та незалежної держави), суспільні установки (прямий зв'язок між сьогоденням та історичним минулим), що не може реалізовуватися у суспільстві повністю [5].

Отже, мета дослідження полягає у визначенні специфіки українського націоналізму з позицій теоретичних конструкцій політичної ідеології запропонованих ще Антуаном де Трасі (ідеологія як наука) [6]. Незважаючи на час, погляди французького класика, які пізніше були розширені Карлом Марксом (ідеологія є надбудовою над базисом виробничих відносин і являє собою інтереси певного соціального класу, що виражає інтереси всього суспільства) [7, с.10] та К. Мангеймом (ідеологія це спотворений міф який відображає соціальну дійсність під потрібним кутом зору) [5] залишаються актуальними й зараз, оскільки місце націоналізму в українському ідеологічному спектрі покищо залишається невизначеним й розуміється з підходів «відмінного від класичних» (лібералізм, консерватизм). А це призвело до того, що ми не можемо визначити специфіку українського націоналізму як різновиду націоналістичної ідеології. На думку С. Дацюка, дослідження українського націоналізму класичним методологічним конструкціям (тотальні та нетотальні ідеології) дозволяють зробити висновок, що український націоналізм як політична ідеологія являє собою сукупність діаметрально протилежних теоретичних позицій (християнських цінностей з радянським минулим, ліберальної демократії з соціалістичною ієрархією), тобто у дослідженнях ми лише фіксуємо результати або першопричини таких зіткнень [8]. Отже, щоб уникнути у дослідженні названої ситуації, ми пропонуємо розглянути український націоналізм окрім як ідеології ще й як політичний міф та різновид утопії.

Як вже нами було встановлено у минулих наукових розробках, утопія на відміну від ідеології – більш статична у теоретичному плані конструкція, тому не можна протиставляти утопію з ідеологією, бо вони є елементами більш широкого явища - політичного міфу і взагалі, межі між ідеологією та утопією умовні. Іншими словами, політична ідеологія, ідеологія й утопія виступаючи структурними елементами політичного міфу різняться між собою лише набором культурних, філософських, позиційних орієнтацій суспільства [9, с. 20]. Саме це ми знаходимо у перших визначеннях націоналізму, яке запропонували німецький філософ Йоганн Готфрід Гердер та французький релігійний діяч абат Огюстен де Барюель наприкінці XVIII ст., розуміючи під ним лише право націй на богообраність [10]. Як політична ідеологія націоналізм формується наприкінці XIX ст. для опису й розуміння політичних процесів пов'язаних з бажанням певних територій отримати право на створення національної держави. Проте, на думку провідних західних та вітчизняних вчених, націоналізм не може розглядатися як певна ідеологічна модель по аналогії з лібералізмом, соціалізмом, консерватизмом, соціал-демократією та іншими. Причина тут криється у тому, що кожен досвід націоналізму унікальний, неповторний й більш того, на думку Е. Сміта, націоналізм виступає культурно-символічною природою й тому, говорячи про націоналізм в політиці ми лише говоримо мовою проявів певних символів, а не сам націоналізм [4, с. 20].

Питання ідеології націоналізму достатньо широко висвітлено як в класичній політичній думці, так і сучасних емпіричних дослідженнях. Якщо класичні думки про націоналізм представлені більш теологічним сприйняттям націй власної «вищої місії» (Ф. Ліст, Ф. Ніцше, Й. Фіхте), то сучасні наукові розробки націоналізму представлені як цілим комплексом соціально-гуманітарних наук (філософії, культурології, історії, політології, конфліктології, етнології, соціології та інших), так і позиціями окремих авторів, які розглядають націоналізм з позиції ідеології (М. Недюха, Р. Шпорлюк) [10;12], культури, мистецтв й символічної природи (Е. Сміт) [4, с.135] та як форми політичного міфу й різновиду політичної утопії (Ю. Шайгородський) [12]. Натомість, досліджень пов'язаних з розумінням специфіки українського націоналізму як ідеології й утопії покищо бракує через зайву політизацію цього явища. Названа політизація полягає в тому, що український націоналізм ми спостерігаємо з риторики українських націоналістичних партій (УНА-УНСО, ВО «Свобода», Конгрес Українських Націоналістів, ВО «Батьківщина» тощо), які мають різний погляд на одне й теж саме питання – побудову української держави (від радикальної українізації і жорсткої вертикалізації (ВО «Свобода») до поміркованого унітаризму (ВО «Батьківщина»).

Отже, підходячи до питання визначення українського націоналізму з позицій структурних елементів політичної ідеології варто зауважити, що це питання одночасно є актуальним й дискусійним. Актуальність полягає в тому, що українській політичній науці бракує досліджень

українського націоналізму як частини загального уявлення про нього як політичну ідеологію й утопію. Сутність наведеної дискусії полягає в тому, що український націоналізм це не тільки риторика українських правих партій, а ще набір соціально-політичних поглядів, які висловлювали Д. Донцов, М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко, але наукового та культурологічно-філософського обґрунтування втілення цих ідей на рівні державної політики ще не здійснено [14, с. 294]. Й тому, наукові розробки Е. Сміта та Р. Шпорлюка набувають нового значення, оскільки вони розуміють під націоналізмом не тільки аргументацію до національної політики, скільки аналізують його з позицій складного соціокультурного явища (Е. Сміт) [4, с. 10] й як світоглядну систему що є життєво необхідною для збереження нації (Р. Шпорлюк) [13, с.8]. Тобто, на ідеологічному рівні українському націоналізму бракує методологічних конструкцій, які б дозволили віднести певні елементи до міфу, утопії та політичної ідеології. У свою чергу ми спробуємо вирішити названу проблему шляхом теоретичного обґрунтування структурних елементів українського націоналізму на основі підходів Е. Сміта, М. Недюхи та К. Мангейма. Підхід Е. Сміта є дуже специфічним й простирається на межі політології, психології й культурології, отже, структурними елементами націоналізму є:

- процес з'ясування походження й ідентифікації нації (в межах історичної та соціокультурної території, т.з ареалу нації);
- самосвідомість та історична пам'ять нації;
- соціокультурна спадщина нації;
- політизація нації та пошук джерела інтеграції національних одиниць;
- становлення та оформлення національного розвитку за межами певного ареалу [4, с. 13].

Й при цьому дослідник додає, що нація для впровадження національної політики має мати власну назву, спільну мету, спільну історію, спільну національну культуру, завойовану Батьківщину, спільні права й обов'язки, єдину економіку [4, с. 14-15]. Іншими словами, націоналізм в такому випадку дещо схожий на політичний міф Ю. Шайгородського, бо не потребує перевірки на істинність й сприймається свідомістю як реальність, над якою не слід замислюватися [12]. Й взагалі, український дослідник висловлює думку, що перехідні чи кризові суспільства демонструють поєднання міфу, ідеології та утопії в один ідейно-політичний конгломерат, що слугує для сприйняття суспільством певної реальності без її критичного осмислення [12]. На наше переконання, в такому випадку варто врахувати думку Вокера Конера, який аналізуючи феномен націоналізму пропонує у дослідженнях такого роду відрізнити поняття нації та націоналізму від понять держави і патріотизму [6, с.198]. Таке розділення дозволить нам виокремити націоналізм на політичні, філософські, моральні та соціокультурні складові. Тобто, на наш погляд, до націоналізму підходимо з двох точок зору, які не протиставляються, а доповнюють одна одну. З позицій кластерного підходу, український націоналізм має міфічні (наприклад, віра в унікальність нації), утопічні (унікальна національна політична система) й політичні (впровадження державної політики на загальнонаціональному рівні) складові [7, с.9]. У свою чергу структурно-функціональний підхід закріплює за українським націоналізмом функції ідеології й спрямовує його на структурні елементи шляхом поділення на помірковані та радикальні форми прояву націоналізму (поміркований шовінізм, шовінізм, радикалізм, сепаратизм) [12].

За М. Недюхою, структурно ідеологія українського націоналізму складається з трьох елементів: «образу дійсності (того, що відбувається у конкретному суспільстві та поза ним); аксіологічної системи (ієрархії цінностей); практичних вказівок (методології діяльності для зміни або збереження існуючого стану справ)» [11]. За цієї позиції дослідник вважає, що українські націоналісти намагаються відтворити ідеї Д. Донцова, саме відійти від політико-програмного руху, відтворивши філософію національного життя з акцентуванням на духовно-ідеологічних аспектах соціальних цінностей [7,с.9]. Названий факт ще раз доводить запропоновану нами тезу з приводу утопічної природи українського націоналізму, який залишається тільки уявленням про національну державу з певними моральними цінностями філософського характеру.

Іншим підходом, який може бути застосований до аналізу українського націоналізму є підхід К. Мангейма, у якому ідеологія виступає соціально-політичним явищем, що зберігає й

репродукує існуючий порядок речей, а утопія навпаки – трансцендентна по відношенню до реальності орієнтація, що призводить до вибуху існуючого порядку [5]. За цією позицією, на наше переконання, український націоналізм також виступає більше утопією, ніж ідеологією. Доказом цього слугує як вже згадувана нами орієнтація українських націоналістичних партій, так й загальна невизначеність українського націоналізму. Названа позиція наочно демонструє, що українському націоналізму необхідне ідейно-політичне та морально-культурне оформлення яке б виконувало функції політичної ідеології, а саме зняття суспільного напруження, орієнтація на захист прав людини, а не тільки однієї національної групи [12].

Таким чином, з названих позицій, український націоналізм виступає одночасно політичною утопією, явищем більш широким й включає в себе аспекти ідеології, політичної ідеології й політичного міфу. Недоліком сучасного українського націоналізму, на наш погляд, є те, що він ще не пройшов стадію виходу з політичного міфу в ідейно-світоглядну та культурну площину й залишається лише формою самовираження українських політичних партій, які називають себе націоналістичними, але власних символів вони не виробляють, лише запозичують народні символи (вишиванки, вислови) перетворюючи їх у передвиборчі гасла.

Можна погодитися з позицією Ю. Шайгородського, де з однієї сторони, український націоналізм рухається у стадії копіювання досвіду фашизму Італії та нацизму Німеччини (орієнтація на встановленні національної й культурної диктатури однієї нації) й зазнає в цьому напрямку певного фіаско, оскільки сучасний світ вимагає від ідейних течій побудови універсальних моделей розвитку, які не ставлять суспільство або його частину в межі конфронтації [12]. Й тому, на нашу думку, український націоналізм являє собою окреме явище, яке ми пропонуємо назвати як «ідейний романтизм», сутність якого полягає на суспільне сприйняття ідеї «української держави». З іншої сторони - український націоналізм через відсутність єдиної ідейної бази залишається явищем переважно політичним [13, с.84]. Таке перебування, на нашу погляд буде дозволяти йому реалізовуватися через настрої протесного електорату, що не сприймає в рівній частині владу та опозицію. Таким чином, названа специфіка перетворює український націоналізм на штучне явище яке не виробляє, за Е. Смітом, цінностей та культурно-ідейних символів нації [4, с.20]. Тобто, штучна його стадія призводить до того, що національна ідея «українського» залишається нерозвиненою, а це може призвести до непрогнозованих наслідків.

Для вирішення названої проблеми ми пропонуємо діячам культури та політики визначити символічні та політичні межі української ідеї й дослідити їх сприйняття суспільством. Але спочатку необхідно вилучити з українського націоналізму агресивну риторику «масштабної українізації», яка є штучною й в жодному разі не об'єднує націю, а навпаки – виправдовує існуючий безлад як форму терору [13, с.83]. Саме цьому будуть присвячені наші наступні наукові розробки.

Підсумовуючи результати дослідження, варто зауважити, що функціональне розуміння ідеології, тобто розуміння того, на що вона спрямована по своїм функціям, дозволяє побачити і головну проблему українського націоналізму як політичної ідеології, а саме: її творцям варто розуміти, що національна ідея, по-перше, змінює свідомість з метою усвідомлення суспільством їх ідей. По-друге, для реалізації будь-якої ідеології необхідно щоб достатня кількість людей (майбутніх діячів перетворення світу) бачили майбутнє теж в пропонованій ідеології. По-третє, українське суспільство має розуміти, що у своїй діяльності по «перетворенню світу» варто керуватися певними нейтральними ідеологічними вимірами та об'єднувальними національними цінностями. В іншому випадку, відбудеться політичне пророцтво Е. Шиллза, що нація у разі відсутності національного, усвідомленого інтегративного ідеологічного елементу розвиває й втілює в життя лише нереальну утопію [15].

Використана література:

1. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М.: Институт практической психологии, 1994. – 426 с.

2. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. – М.: Республика, 1993. – 416 с.
3. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (Етнополітологічний аналіз) / І. Кресіна. – К., 1998. – 260 с.
4. Сміт Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія / Е. Сміт. – К: «К.І.С.», 2004. – 170 с.
5. Mannheim K. Ideology and utopia: an introduction to the sociology of knowledge [Електронний ресурс] / Mannheim, K. – New York: Harcourt, 1936. - 354 p. – Режим доступу: http://royallib.ru/read/mangeym_karl/ideologiya_i_utopiya.html#0
6. Conor W. Nation-building or nation-destroying / W. Conor. – New York: World Politics, 1972. – 345 p.
7. Косиков Г. Идеология. Коннотация [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.humanities.edu.ru/db/msg/31904
8. Дацюк С. Погляд на можливість нової ідеології [Електронний ресурс] / С. Дацюк. – Режим доступу: http://www.uis.kiev.ua/_other/dialogs/new_ideology.htm
9. Примуш М.В. Идеология й утопія / М.В. Примуш // Трибуна. – 2005. - №1-2. – С.20-21.
10. Head B. Ideology and Social Science: Destutt de Tracy and French Liberalism [Електронний ресурс] / B. Head // Режим доступу: http://books.google.com.ua/books?id=d0TKQlriHjgC&dq=Head,+Brian,+Ideology+and+Social+Science:+Destutt+de+Tracy+and+French+Liberalism&printsec=frontcover&source=bl&ots=n7FJbhKQs7&sig=iZn81qFWqbYdTVfvFISYyqGrIhU&hl=en&ei=eHnXSaCuMIeZ_AbV-LjLDQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&redir_esc=y#v=onepage&q=Head%20Brian%20Ideology%20and%20Social%20Science%20Destutt%20de%20Tracy%20and%20French%20Liberalism&f=false
11. Недюха М., Михайлич О. Идеология як критерій класифікації політичних партій [Електронний ресурс] / М. Недюха, О. Михайлич // Політичний менеджмент. – 2006. - №2. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=56&c=1182>
12. Шайгородський Ю. Міфологія як засіб моделювання політичної реальності [Електронний ресурс] / Ю. Шайгородський // Віче. – 2009. - №15. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1574/>
13. Шпорлюк Р. Комунізм та націоналізм: К. Маркс проти Ф. Ліста / Р. Шпорлюк. – К.: Основи, 1998. – 479 с.
14. Примуш М.В. Політологічний аналіз націоналістичної риторики політичних партій України / М.В. Примуш // Історичні і політологічні дослідження. – 2013. - №2. – С. 291-296.
15. Шилз Е.А. Нація, національність, націоналізм і громадянське суспільство [Електронний ресурс] / Е.А. Шилз // Часопис «І». – 2001. - №21. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/shilz.htm>

Примуш Н. В. Специфика украинского национализма с позиции идеологии и политического утопизма

Представленное исследование определяет специфику теоретического измерения современного украинского национализма. С целью комплексного изучения названного явления автором предлагается теоретико-методологического сопоставления категорий «идеология» и «утопизм». Отдельное внимание уделяется разрешению дискуссионного вопроса касательно определения украинского национализма как политической идеологии и политической утопии. В исследовании делается вывод, что украинский национализм как политический феномен явление исключительно радикальное и утопическое. Установлено, что в нынешнем идейно-политическом и культурном измерении украинский национализм не разрабатывает символы и принципы «объединения нации» и потому они остаются предметом политического утопизма. В исследовании на теоретическом уровне разработаны детерминанты таких категорий как «идеология» и «политическая утопия».

Ключевые слова: национализм, национальная идея, политическая утопия, политический миф, идеология.

Prymush N. V. *Specifics of the Ukrainian nationalism from a position of ideology and political utopia*

The presented research defines specifics of theoretical measurement of modern Ukrainian nationalism. For the purpose of complex studying of the called phenomenon by the author it is offered methodological comparison of the categories "ideology" and "utopianism". The separate attention is paid to permission of a debatable question concerning definition of the Ukrainian nationalism as political ideology and political utopia. In research the conclusion is drawn that the Ukrainian nationalism as a political phenomenon the phenomenon exclusively radical and utopian. It is established that in current ideological and political and cultural measurement the Ukrainian nationalism doesn't develop symbols and the principles of "association of the nation" and therefore they remain a subject of political utopianism. In research at the theoretical level determinants of such categories as "ideology" and "a political utopia" are developed.

Keywords: *nationalism, national idea, political utopia, political myth, ideology.*